Középiskoláink története.

I.

A millenniáris iskolatörténetek épen oly változatosságot tüntetnek föl felfogás, beosztás és kidolgozás tekintetében s e tulajdonságok épenúgy megkülönböztetik azokat egymástól, mint egyéb történeti műveket. Szinte itt is mondhatnók, hogy »magukon hordják irójuk egyénisége bélyegét.« Vannak olyanok, és nem is ez a legkisebb rész, hol az adatok szárazon egymás mellé vannak állítva, az események évek szerint rendre felsorolva, a melyek, hogy egy napjainkban emlegetett iró kifejezését használjuk, azzal a benyomással vannak ránk, hogy irójuknak hiányzik az összefoglaló tehetsége; e kategoriába tartoznak azok is, melyeknek szerkesztője még ennyi fáradságot sem vett magának s elégnek tartotta, ha közli az alapító oklevelet, iskolai törvényeket, az iskola történetére vonatkozó miniszteri rendeleteket, alapitványok jegyzékét, tanulók, tanárok névsorát, ezek irodalmi munkássága teljes felsorolásával, még pedig oly részletességgel, hogy a kéziratban levő vagy tervbe vett munkák sincsenek kifelejtve: nem értéktelen dolgozatok így sem, csakhogy helyesebben »Okmánytár«, vagy »Forrásgyűjtemény« elnevezés illetné meg az ilyeneket; több ujabb keletű iskolánál, mely száz év óta is alig áll fenn és így multja is alig van, nagyon is szembetünő az a törekvés, melylyel annak multat akar az iró teremteni, oda nem tartozó, vagy távoli vonatkozású dolgok bevonásával, bőbeszédüséggel, nagy betükkel, ritka szedéssel, kölcsönzött clichékkel tekintélyes kötetet állítnak össze. Ide sorozzuk azokat is, a kik a könyvebb végét fogva a dolognak, az iskola története czim alatt valamely rend történetét tárgyalják, mintha az mindegy lenne vagy egyformán érdekelné az oktatás történetével foglalkozót.

Végül van olyan is, melyben nem a történeti, hanem a paedagogiai szempont nyomul inkább előtérbe, mint a *Morray Győző* művében, a mint ezt a fölfogást már a czím is elárulja: *A középoktatás története Nagybányán*, de még inkább a mű beosztása: *Bevezetés*. I. *A középoktatást előkészitő viszonyok és intézetek*. II. *A középoktatás helybeli czélja*. III. *Jelleg és czim*. IV. *Története*. V. *A helyiség*. VI. *A fölszerelés*. VII. *A pecsét*. VIII. *A tanitás*. IX. *A nevelés*. X. *Az iskolai év*. XI. *A szolga*. XII. *A tanulók*. XIII. *Az oktató személyzet*. XIV. *A rezetés*. XV. *A föntartás*. Az a pedáns rendszerszeretet, mely e felosztásból előnkbe tünik, még inkább nyilvánul az alosztályokban és másodalosztályokban, mire például idézzük a XIV. részt (A vezetés), melynek fejezetei 1. A köz-

vetlen 2. A közvetett vezetés; az előbbi alosztályai: *a)* Az igazgató. *b)* Az ügyvitel. 3. A gyűlések és jegyzőkönyvek. 4. Egyéb irományok. 5. Az archivum. 6. Az értesítő. Az utóbbi: *a)* A város. *b)* A minorita-rend stb.

Egy pedáns paedagogus szakember felfogása jut e rendszerben kifejezésre, hogy e tekintetben a szerző tudatosan járt el, azt művének már említett czime is mutatja.

Készséggel elismerjük, hogy egy iskola történetében paedagogiai szempontok érvényesítése, vagy ilyen rendszer alkalmazása helyén való, de szerintünk Morvay e rendszert azért aligha tul nem hajtotta, midőn külön fejezetben foglalkozik az iskolaszolgával, a középoktatás helybeli czéljával stb. Épugy nem helyeseljük az ab ovo Ledae tárgyalást, mely »a négy culturalis csatornán« kezdi. De ennyi is mindössze az, a mi ellen kifogást lehet tenni. Ezek sem oly hibák, melyek a mű értékét érintenék. Igy is egyik legjobb millenniáris iskolai monographiáink ez, s az intézet igazgatója, a mű élére helyezett bevezető soraiban joggal hivatkozik irója kiváló buzgóságára, szakavatottságára és lelkiismeretességére.

Vessünk e monographia vezetése mellett egy pillantást az iskola külső történetére. Rövid történet, összefoglalása nem jár sok nehézséggel.

Mint a legtöbb hazai iskolának, ugy ennek legrégibb történetéről is alig maradt fent valami adat. A »Schola Rivulina«, vagy nagybányai iskola története is tulajdonkép a reformatióval kezdődik. Korábbi időből mindössze annyit tudunk, hogy egy Theodoricus nevezetü tanítóját 1388-ban gonosz és irigy emberek azzal vádolták, hogy erkölcstelen életet folytat s multja sem szeplőtlen, a mennyiben brassai lakos korában a dékántól breviariumot lopott. E Theodoricus után, a ki e vád alól tisztázta magát, száz évvel később egy Fülöp mester nevü tanító élt itt s egy fenmaradt levelében panaszkodik az iskola gyarló ellátásáról. A reformátio idejétől elkezdve már nagyobb számmal maradtak fenn adatok. Kopácsi István, a nagybányai prot. egyház szervezője alapította a prot. iskolát. Két évig (1547—8) működött itt, mint praedikátor és iskolatanító egy személyben. Kopácsi után legnevezetesebb rektora Ujfalvi Imre volt, a kit itt deák korában (1589) Molnár is meglátogatott s benne vendégszerető házigazdára lelt, a mint Naplójában feljegyezte »az szent Gálnapi királyságra Nagy-Bányára mentem, ott vígan laktam egy hétig Emericus Ujfalvi mesterségében«. A nagybányai »rectoria« a XVI. és XVII-ik század folyamán a jobbak közé tartozott, a város buzgó, értelmes és gazdag lakossága megbecsülte a művelödés e bajnokait s mikor

Nánásy István rektor, a »Szü titká«-nak fordítója, külföldi útra indult (1649), a város nagy vendégséget rendezett tiszteletére, melyben a városi tanács tagjai is részt vettek; útravalóval: kenyérrel, sajttal, sódarral, hussal s csirkével látták el s öt tagból álló küldöttség kisérte el Szatmárig (246. l.) A protestánsok örökébe 1688-ban a jezsuiták léptek. Egy kiküldött vizsgáló-bizottság ez évben lefoglalta az iskolát, a következő évben pedig kiüzték a református papot, tanítót és deákokat. Néhány év mulva visszatértek ugyan, de nem volt sem templomuk, sem iskolájuk sem jövedelmük. 1694-ben deszkából akartak templomot épiteni s özvegy Teleki Mihálynéhoz fordultak kölcsönért, a ki adott ugyan deszkákat az épitéshez, de csakhamar visszakövetelte s minthogy már azokat felhasználták, ugy vettek pénzen 50 szál deszkát, hogy a fösvény grófnét kielégitsék.

A templom és iskolafoglalás és a jezsuiták letelepedésének s működésének részletes leirása a Morvay művének legérdekesebb része. A jezsuiták vezére Ravasz Ferencz páter volt, a ki mint Morvay mondja »nevének minden úton megfelelt.« Nem elégedett meg a két templom, a hozzá tartozó két kaszálórét, a papilakások, bordézma birtokba vételével, hanem a városházát is lefoglaltatta, sőt a minorítáktól is el akarta venni birtokaikat, de az e végett megindított pert elveszítette.

1773-ban a jezsuitákat a minoriták váltották föl az iskola vezetésében, 1887 óta pedig állami intézet.

E nagy vonásokkal vázolt külső történetnél nem kevésbbé érdekes a beltörténet, különösen a tanitókról és nevelőkről, a tanárok társadalmi állásáról s a könyvtárról szóló fejezet. Kiváló kutatási és adatgyűjtési kedv, lelkiismeretes utánajárás e tekintetben jellemző sajátságai. Kevés iskola monographusa tartotta szükségesnek, hogy tárgyára vonatkozó adatok után a magyar nemzeti muzeum és egyetemi könyvtár levéltárában, az országos levéltárban, az egyházi és városi jegyzőkönyvekben kutasson: pedig, mint e mű mutatja, az eredmény valóban megérdemelte a fáradságot.

Egy hasonmás és számos táblázatos kimutatás disziti e becses művet, mely azonkivül nyomdai kiállitás és csin tekintetében is az elsők között foglal helyet s a nagybányai nyomdaipar fejlett voltáról tanuskodik. Mindezeket tekintetbe véve, igazoltnak tartjuk azon lelkes és önérzetes hangot is, melylyel Vida Aladár igazgató bevezetésében az intézet multjára hivatkozik s annak lelkiismeretesen megirt történetét a magyar közoktatásügy tanulmányozóinak figyelmébe ajánlja.

Egészen más szempontból becses nekünk a *marosvásár-*

helyi ev. ref. kollegium története, melyet *Koncz József* írt meg hétszázhetvennégy lapra terjedő temérdek kötetben. Sok becses irodalom- és művelődéstörténeti adat felszínre hozása van e névhez csatolva, de mintha az lett volna föltett szándéka, hogy nevét a marosvásárhelyi ref. kollegiummal együtt emlegessék leggyakrabban, értékesnél értékesebb adatainak tárházává e munkáját tette. 1883-tól kezdve 1895-ig majd minden évi értesítő hozott egy darabot ez iskola történetéből. Kíváncsian vártuk, mikor lesz vége s az így évről évre megjelent, most immár befejezett közlemények különlenyomatából állott elő e vaskos mű. E mű látása önkénytelenül a mult századi hires-neves orvost Veszprémi Istvánt juttatja eszünkbe. Ez maga elé azt tűzte czélul, hogy megírja a magyar orvosok biographiáit, de mint curiosus adatgyűjtőnek a ki a maga szaktudományán kívül a nemzeti művelődés-, régészet-, egyház- és irodalomtörténet iránt is fogékonysággal bír, figyelme és érdeklődése annak minden részére kiterjedt s az idevonatkozó becses adatokat felvette művébe, nem törődvén azzal, hogy tartoznak-e azok az orvosok életére vagy sem, s egyik jegyzetében a debreczeni tanárokat sorolja fel, másutt egy régi pénzt közöl, még hasonmást is adva róla stb. Így tette művét közérdekűvé, melyet ma is többször idéznek irodalom-történetírók, bibliographusok, egyháztörténészek, mint a szakférfiak, a kiknek számára voltaképen készült.

Így van a Koncz művével is. Egy helyen megtaláljuk az erdélyi nemzeti jászó-társaság által Marosvásárhelyen 1817-ben előadott nézőjáték, az »Oktavia« színlapját, melyet Kotzebue után »tiszteletes Péterfi Károly úr marosvásárhelyi református pap fordított; egy másik jegyzet arról értesít, hogyan mert Cleymann Károly Bécsben a porosz király és az osztrák főherczegek előtt a szegény nép inségéről predikálni s nyiltan kijelenteni a fejedelmi hallgatóság előtt: »Ihr fahret in goldenen Wagen und nur den Schnee und Koth spritzet ihr in die Augen der armen Leute« stb. Egy egész hosszu tanulmány van Bolyai Farkasról, a világhírű mathematikusról, külön fejezetet szentelve még »termete, alakja, öltezete, életrendszere« ismertetésének is, még szemspiritusának receptjét is közölve, mely »a fülnek is hasznos«. Szintén egész értekezés lett Decsi Csinor János, Bojthi Veres Gáspár és Pósaházi János életrajzából, kikről ilyen behatható kutatás alapján még eddig senki sem írt. Koncz ugyanis, és ez az a mi munkáját különösen becsessé teszi, a nyomtatásban megjelent műveken kívül a Teleki-könyv- és levéltár, az iskolai és egyházi anyakönyvek, egyházkerületi jegyzőkönyvek stb. idevonatkozó adatait is fáradt-

ságot nem ismerő szorgalommal gyűjtötte össze s használta föl művéhez. Ez adatok egy részét — hogy úgy fejezzük ki — azon nyersen illesztette ugyan be művébe, de azok értékességéért minden történetkutató szívesen megbocsátja neki e rendszertelenséget.

A mű értékének s érdekességének feltüntetése végett egy pár példát csak mutatóul közöltünk, de ezzel még távolról sem soroltuk föl annak nagybecsű tartalmát. Hasonló példákat idézhetnénk a kollegium történetének második feléből, mely a tanügy tejlődését, az iskola beléletét tárgyalja. Különösen érdekesek a deákok ruha- és hajviseletét ismertető fejezetek. A tóga-viselést itt az 1682-ben Enyeden tartott közgyűlés rendelte el, s először minden deák ingyen kapta »melyeket — mint a rendelet mondja — mikor aztán kimennek a kollegiumból, tartozzanak a professorok gondviselések alá adni.« A hajviseletre még külön műszavaik is voltak. Calamistrálásnak hívták azt, mikor a fej bubján a hajat lenyírták s azt elől és hátul hosszura növesztve egy fésüvel a fej közepén összefoglalták. Némelyek »oláh papok módjára« hátuk közepeig érő hajat viseltek s e szokás ellen szólt a professorok rendelete, hogy »senkinek is a mentéje gallérjának prémje alsó felénél alább ne érjen a haja« s vesszőből mértéket csináltak, melylyel az apparitorok szombat délután szobáról szobára jártak s a kinek nagyobb volt a haja, e mérték szerint lenyiratták. Nem kevésbbé érdekesek művelődéstörténeti szempontból is a »kilenczvenes deákokról« s a »város deákjairól« s a deákszolgákról stb. szóló fejezetek.

Ennyit a mű érdekes tartalmának feltüntetésére. Még megemlítjük, hogy a művet több arczkép, (Decsi Csimor János, Antal János, Köteles Sámuel, Bolyai Farkas, Péterfi Károly, Dósa Elek, Bodola Sámuel, Gecse Dániel orvosdoktor arczképei), autogramm (Bojti Gáspár, Buzinkai Mihály, Pósaházi János, Bólyai Farkas stb.), czímlaphasonmás stb. diszíti.